

PIOTR M. STEPIEŃ

Vavelio karališkoji pilis, Krokuva, Lenkija

Vavelio kalvos statinių komplekso konservavimas po 1990 m.

Straipsnio santrauka

I. Vavelio rūmų rytų korpuso I aukšto salės renesansinis frizas. Vaizdas po konservavimo 1992–1994 m.
A Renaissance frieze from a ground floor hall in the east wing of the Wawel Palace. View after preservation in 1992–1994.

Vavelio rezidencija išvengė Vilniaus Žemutinės pilies likimo. Tačiau po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo australai įkūrė čia kariuomenės arklides. Vis dėlto išliko originali rezidencinių rūmų struktūra, tiesa, rūmai prarado daugelį dekoro elementų. Politinė padėtis lėmė, kad Vavelio pilies atnaujinimo darbai buvo pradėti jau 1905 m., kai pilis buvo išpirkti. Darbus laikinai buvo nutraukęs Antrasis pasaulinis karas.

Straipsnio autorius apžvelgia Vavelio pilies statinių konservavimo darbus Lenkijos Respublikai 1990 m. atgavus nepriklausomybę.²⁶ Po Antrojo pasaulinio karo Krokuvoje prasidėjusi pramonės plėtra ir su tuo susijęs didelis oro užterštumas devintajame dešimtmetyje pasiekė ekologinės katastrofos ribą. Daugelį pilies statinių, puikiai sutvarkytų XX a. pradžioje, reikėjo naujai konservuoti. Kai kurie pilies pastatai ir infrastruktūros dalys laukė savo eilės nuo 1905 m. Iš jų paminėtiniai rūmų uždaro kiemo danga, pilies Lubrankos ir Senatorių bokštai. Daugelį dešimtmeciu buvo ieškoma restauracinių sprendimų šiemis objektams. Kompleksinės konservavimo programos sukūrimą paskatino didėjantys turistų srautai ir smarkiai padidėjė rūmuose laikomų meno vertibių kiekiai. Vadovaujant Vavelio pilies direktoriui, kartu einančiam vyriausiojo konservatoriaus pareigas, prof. Janui Ostrowskiui, 1990 m. buvo sudaryta ilgalaikė pilies statinių konservavimo programa. Prie jos kūrimo daug prisidėjo šviesaus atminimo ilgametis Vavelio vicedirektorius dr. Andrzejus Fischingeris, atsakingas už techninius konservavimo klausimus. Programą parėmė

Visuomeninis Krokuvos paminklų atnaujinimo komitetas, kurio rūpesčiu Vavelio konservavimo darbai buvo iš dalies finansuojami iš Tautinio Krokuvos paminklų atnaujinimo fondo lėšų. Jos leido smarkiai padidinti darbų apimtis.

Skirtingai nuo devintajame dešimtmetyje patvirtintų planų, dabartinė programa apėmė ir valstybinius, ir Bažnyčiai priklausančius objektus, iš kurių svarbiausias – Vavelio katedra. Programa numatė naujos aranžuotės Vavelio pilies rūmuose galimybę, nes praėjus 100 metų po Adolfo Szyszko-Bohuszo laikų atsirado naujos informacijos ir įrodymų, kad XX a. pradžioje svarbūs rūmų elementai buvo kliaudingai atkurti.

Karališkieji rūmai

Igyvendinant kompleksinio konservavimo programą, pirmiausia buvo imtasi rūmų pastato. Konservuotos metalinės pastogės konstrukcijos, pakeista stogo danga, apšildymo ir elektros instalacijos, apsaugos sistemos. Nutarta, kad šiuos techninius darbus galima atlikti kartu su interjerų meninio apipavidalinimo atnaujinimo darbais. Rūmų interjerų konservavimas vyko 1991–1998 m. visuose korpusuose. Svarbiausios ir sunkiausios užduotys buvo šios:

- renesansinės tapybos rytiniame korpuse ir vartuose konservavimas (**1 pav.**),
- 30 drožtų galvų Pasiuntinių salės lubose konservavimas,
- odinių apmušalų šiaurinio korpuso menėse ir Kurza Stopkos bokšto patalpose konservavimas,
- gotikos ir renesanso akmeninių portalų konservavimas.

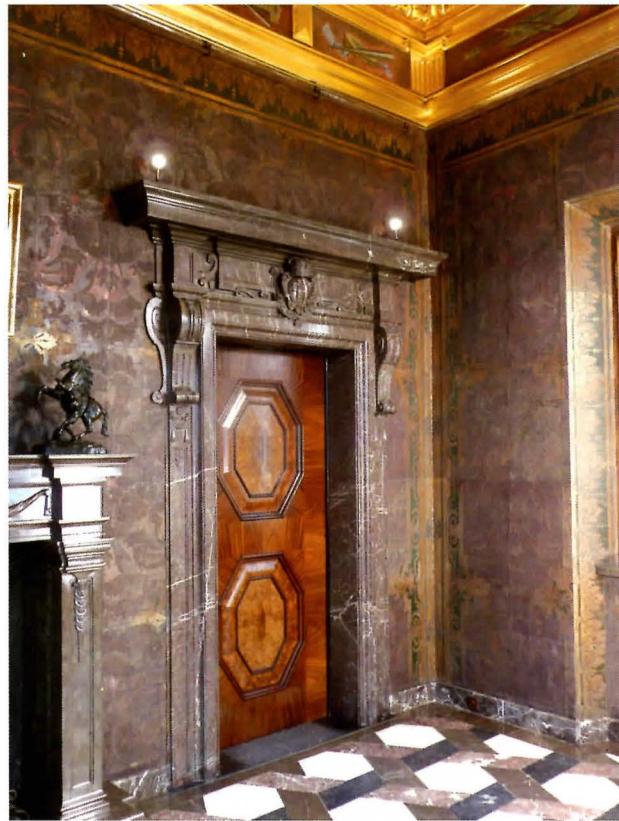

2. Kampinė karališkųjų apartamentų patalpa (miegamasis) rūmu rytų korpuso I aukšte. Vaizdas po konservavimo 1993–1994 m., kurio metu konservuota visa istorinė interjero įranga – polichromuoti lubų balkai, frizas ir portalai.
The corner room (bedroom) of the royal apartments on the ground floor in the east wing of the palace. View after preservation in 1993–1994, during which all the historic interior elements, i.e. the polychromed ceiling beams, frieze, and portals, were preserved.

Tapyti renesansiniai frizai, sukurti XVI a. pirmojoje pusėje, buvo atrasti Pasiuntinių, Turnyrų ir Kariuomenės apžiūros menėse. 1913 ir 1916 m. Julianas Makarewiczius atliko pirmuosius konservavimo darbus. 1926 m. tapybą restauravo Leonardas Penkalskis. Po 65 metų, 1991 m., atlikti tyrimai parodė, kad frizams vėl reikalinga restauracija. XX a. pradžioje nutapytos rekonstrukcijos uždengė originalą ir jį iš dalies gadino. Buvo nutarta atidengti originalią tapybą, o trūkstamas detales atkurti pagal analogijas. Šiuos darbus, kuriuos 1992–1994 m. atliko Aleksandro Piotrowskio ir Edwardo Kosakowskio firma, aukštai įvertino restauratorių komisija. Tuo pat metu renesansinius frizus rytų korpuso II aukšte esančiame karališkajame apartamente restauravo Piotro Białko firma. Ši tapyba taip pat buvo apvalyta nuo vėlesnių rekonstrukcijų, konservuota. Šiuose apartamentuose išlikusias originalias renesansines medines lubas konservatoriai impregnavo ir apdorojo chemiškai bei mikrobangomis, išsaugodami tapybos likučius. (2 pav.) Rūmų vartų korpuose septintajame dešimtmetyje konservuotą originalią tapybą Rudolfas Kozłowskis 1998 m. tik sutvirtino.

Pasiuntinių menę puošiančios 30 drožtų galvų (vadinamų „Vavelio galvomis“) buvo konservuotos 1993 m. vadovaujant prof. Ireneuszui Płuskiui ir Marianai Paciorekai. Galvos buvo nuimtos nuo kesonų, pašalinti pertapymai, suklijuoti iškilimai, sutvirtinta autentiška tapyba, pašalinti medienos trūkumai ir atkurtos prarastos detalės. Šie darbai buvo aukštai įvertinti.

Odinių menų sienų apmušalai buvo pagaminti XVIII a. pirmojoje pusėje Venecijoje. I Vavelį jie pateko A. Szyszko-Bohuszo rūpesčiu iš Moritzburgo pilies trečiajame–ketvirtajame XX a. dešimtmetyje. Tuomet apmušalus konservavo Waclawas Szymborskis. Jis panaudojo kitokią, negu daugumoje Europos pilii iprasta, odinių apmušalų dubliavimo technologiją: priklijavo dideles apmušalų atraižas ant lininio pamušalo, pritvirtinto prie visos sienos plokštumos. Taip susidarė vientisa dekoratyvinė plokštuma, tačiau senovinei spaustai odai atsirado didelė patalpos drėgmės svyravimų grėsmė. 1994–1996 m. šie apmušalai buvo pirmą kartą konservuoti. Išsaugota W. Szymborskio sukurta aranžuotė, konservuota apmušalų oda, atlikti valymo, praradimų atkūrimo, klijavimo darbai.

3. Rūmų Kurza Stopkos bokšto prieškambario odiniai sienų apmušalai ir XVII a. pradžios portalas. Vaizdas po konservavimo 1994–1996 m.

The leather wall coverings and early seventeenth-century portal of the antechamber of the palace's Kurza Stopka tower. View after preservation in 1994–1996.

Konservavimo metu buvo panaudoti išlikę W. Szymborskio dirbtuvės įrankiai. Odiniai apmušalai buvo naujai dubliuoti ir ištempti, pašalintos deformacijos. (3 pav.)

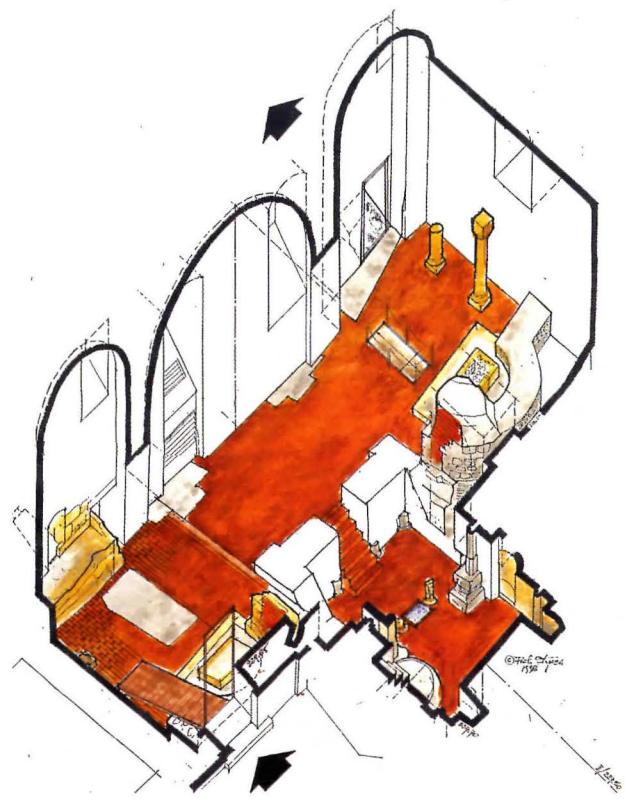
Atsakingas darbas buvo mišraus gotikos ir renesanso stiliumis durų portalų rūmų viduje konservavimas. Šios architektūrinės detalės laikomos unikaliomis. Vadovaujant šio straipsnio autorui portalai buvo atsargiai nuvalyti nuo apnašų, išsaugant pirminę autentišką tapybinę dekoraciją. Siekiant išsaugoti trapų ir porėtą Pinčovo smiltainio paviršių, jis buvo apdorotas silikoninėmis mikroemulsijomis.

Kiti restauravimo darbai pilies interjeruose, atliki pagal straipsnio autoriaus projektus: ginklų ekspozicijos padidinimas ryti korpuso rūsiuose, nauja archeologijos ir architektūros rezervato, apimančio romaninės Šv. Gereono ir gotikinės Šv. Marijos Egiptietės koplyčių reliktus vakarų korpuse, aranžuotė. (4 pav.)

1994–2000 m. buvo konservuoti rūmų fasadai, pakeistas XX a. antrojo dešimtmecio tinkas, pašalinti pažeidimai. Šiuos darbus atliko P. Bialko konservavimo firma. Jų metu vyko architektūriniai fasadų muro tyrimai, kuriuos atliko Piotras Stępieńis.

Kiemas su arkadomis

Renesansinės arkados – svarbiausias architektūrinis Vavelio pilies simbolis. Kolonados tyrimai parodė, kad konstrukcijos tvirtinimo darbai, kuriuos 1909–1914 m.

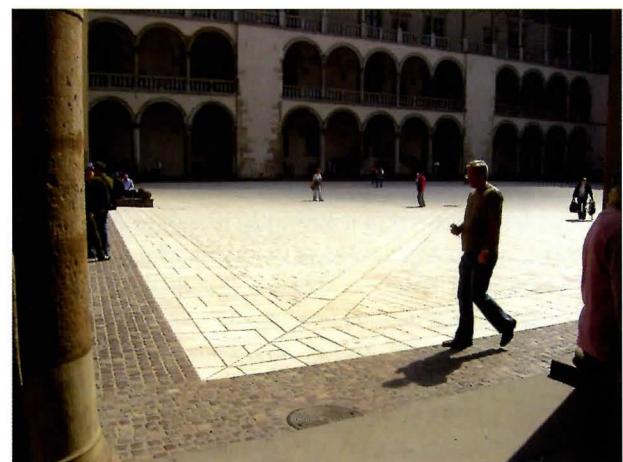

4. Archeologinės ir architektūrinės ekspozicijos rūmų vakarų korpuse aranžuotės projektas. Projekto autorius architektas P. Stępieńis. 1998 m.

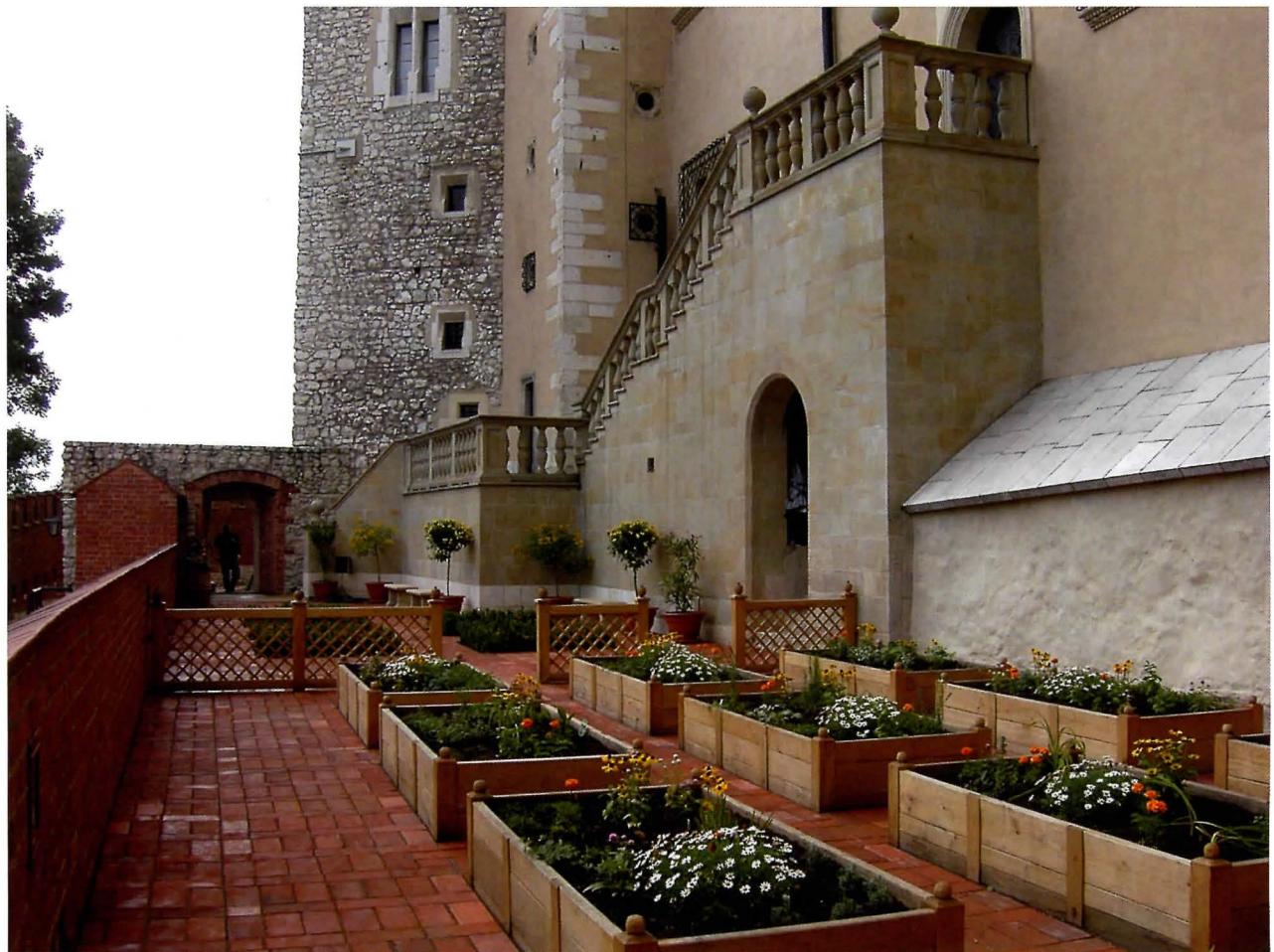
Project for the arrangement of the archaeological and architectural exposition in the palace's west wing. The project's author was Architect Piotr Stępień. 1998.

atliko Zygmuntas Hendelis, labai gerai išsilaike. Tačiau dulkių ir „rūgštaus lietaus“ poveikis atsiliepė akmens paviršiui. Reikėjo pašalinti pažeidimus, nuvalyti akmenį, atliki hidrofobizaciją. Panašūs darbai buvo atliki galerijoje imontuotiemis portalams ir langų įreminimams. XX a. antrajame dešimtmetyje tinkas buvo visiškai pakeistas.

1990 m. programe buvo numatytas kiemo dangos pakeitimas. (5 pav.) Prieš pradedant keitimą, atliki archeologiniai tyrimai, kurie parodė, kad XVI–XVIII a.

5. 1999–2000 m. išgrįstas Vavelio rūmų vidinis kiemas. The Wawel Palace's interior courtyard, which was paved in 1999–2000.

*6. Aukštinė Karališkojo sodo terasa su atkurtu laiptine ir sodo kompozicija.
The upper terrace of the Royal Garden with the recreated stairs and garden arrangement.*

kiemas buvo grįstas smiltainiu. Buvo pakeisti visi požeminiai instaliacinių tinklai, konservuoti kieme aptiktii mūrų fragmentai. Sunkiausia buvo konservuoti senos mūrinės ledainės rūsio liekanas. Pagal šio straipsnio autoriaus projektą buvo panaudotos specialios cheminės medžiagos, panaikintas grybelis, atkurti laipteliai, grindinys, įrengtas apšvietimas. Dabar šis reliktas, kuriame vyrauja pastovi temperatūra ir drėgmė, tapo lankomas. Firma „Dolmar“ 1999–2000 m. pagal architektų Jano Kisielewskio ir dr. Zdisławio K. Basterio projektus atkūrė kiemo dangą. Panaudotas tokios pat rūšies šviesus akmuo „Crema Rozalia“ (iš Turkijoje esančios akmens laužyklos Bilecik), bet atsisakyta seniau buvusių išgaubų (vadinamų „katės kakta“). Kontroliniai parametrai parodė, kad po 4 metų naudojimo pažeista tik 0,6 proc. dangos akmens.

Karališkieji sodai

Jau A. Szyszko-Bohuszas siūlė atkurti sodus prie rytinio rūmų korpuso. Tačiau jo koncepcija nebuvo paremta istoriniais tyrimais. Dabartinė Vavelio atkūrimo programa numatė visišką karališkojo sodo atkūrimą ir jo pritaikymą lankymui. Atkurtą sodą kompozicija turėjo remtis istorinėmis žiniomis apie renesansinį Vavelio sodą. Tačiau jo vietoje XVIII ir XIX a. iškilo nauji gynybiniai mūrai. Taigi iškilo uždavinys parodyti lankytojams atskirus, niekuomet vienu metu neegzistavusius elementus.

Vadovaujant dr. Zbigniewui Pianowskiui ir dr. Januszui Firletui 1999 m. pradėti archeologiniai ir architektūriniai tyrimai, kurių rezultatai pranoko visas viltis. Viršutinėje sodo terasoje, pašalinus beveik 3 m sluoksnį, atkasti laiptai ir galerija, jungę rūmų patalpas su sodu. Taip pat surasti plytomis grįsti takeliai. Kitame darbų etape pagal architektų P. Stępieńio, Januszo Smolskio ir dr. Stanisławę Karczmarszyko projektus 2001 m. buvo atkurti atraminiai mūrai su iėjimais į žemutinę sodo terasą ir į vadinamajį „antrą sodelį“, o 2002–2003 m. – laiptai prie rytų korpuso sienos. Atrasti reliktai, sutikrinus archyvinius šaltinius, leido atkurti sodo architektūrinius elementus labai tiksliai. Takelių liekanos buvo apsaugotos ir izoliuotos, jų negalima eksponuoti dėl naikinančio atmosferos poveikio.

Sodo kompozicija viršutinėje terasoje buvo suprojektuota dalyvaujant inžinieriams ir architektams Katarzynai Žółciak, Jarosławui Žółciakui ir dr. Agatai Zachariasz. Virš išlikusių XVI a. takelių padarytos jų kopijos iš rankomis suformuotų plytų, o laukeliuose tarp takelių pagal aprašymus – lysvių skrynios. (6 pav.) Likusioje terasos dalyje vadovaujant istoriniams šaltiniams apie Renesanso sodus įrengta nedidelė gėlių pieva su suolu ir treliažu bei taisyklingai išdėstytais bukmedžio krūmeliais, kai kurios terasos dalys atskirtos medinėmis tvorelėmis. XVI a. Vavelio rūmų sodas turėjo renesansinių ir tradicinių viduramžių bruožų.

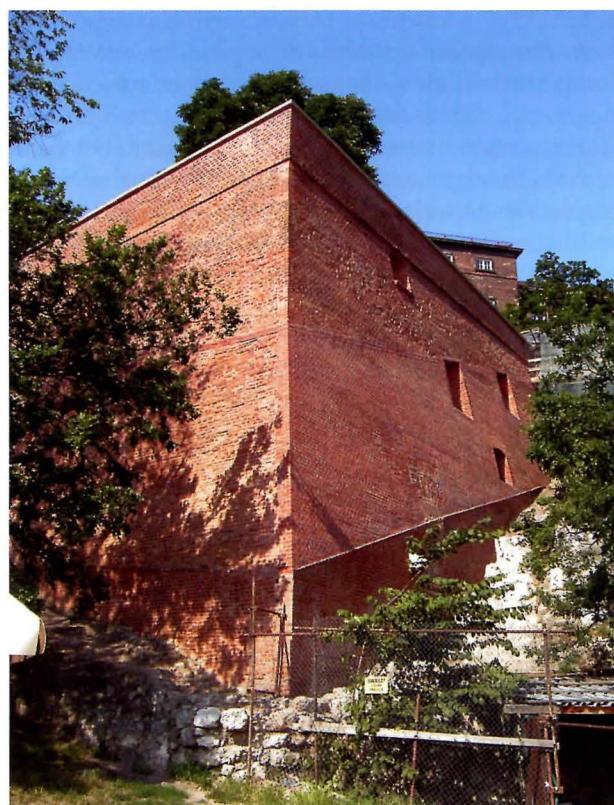
7. Archeologiniai tyrinėjimai žemutinėje Karališkojo sodo terasoje. Matyti atkasti sodo statinių pamatai.
The excavations in the lower terrace of the Royal Garden. The unearthed foundations of the garden's structures are visible.

Archeologinių tyrimų metu žemutinėje terasoje buvo atrasti sodo statinio elementai, kurių paskirtis iki šiol tebéra diskusijų objektas. Todėl dabartinė konцепcija numato tik simbolišką jų atkūrimą. Čia turėtų atsirasti sodo parteris, vaismedžių sodas ir dvi altanos, iš kurių viena turės priminti, kad šioje vietoje stovėjo kažoks sodo statinys. Visiškas karališkojo sodo atkūrimas, apimantis „antrajį sodelį“ greta Jordankos bokšto ir vynuogienojus prie pietinės rūmų sienos, turėtų būti užbaigtas per artimiausius kelerius metus. (7 pav.)

Vavelio fortifikacijos

Mūsų dienas pasiekė viduramžių ir XVIII bei XIX a. Vavelio pilies gynybiniai įtvirtinimai. Nedaug išliko XVI ir XVII a. įtvirtinimų. Šiuolaikinė konservavimo koncepčija numato skirtinges metodikas, atsižvelgiant į mūrų senumą. Pasikeitė požiūris į austrių pastatytaus XIX a. vidurio įtvirtinimus. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje jie buvo traktuojami kaip „užgrobėjų“ palikta dėmė ir pasmerkti sunaikinimui. Šiandien į šiuos reliktus žiūrima kaip į paveldą, kuris turi būti saugomas ir konservuojamas. (8 pav.)

Svarbiausia gynybinių mūrų problema buvo išorinio sluoksnio atsiskyrimo grėsmė. 1993 m. kartu su rūmų restauravimu prasidėjo apsauginių mūrų nuo Vyslos pusės konservavimas. Šie darbai su nedideliais pertrūkiais tęsiasi iki šiol. Didžiausias atsisluksninavimas pastebėtas tose vietose, kurios jau buvo anksčiau permūrytos. Labiausiai

8. Įtvirtinimų fragmentas po konservavimo 2006 m.
A segment of the fortifications after preservation in 2006.

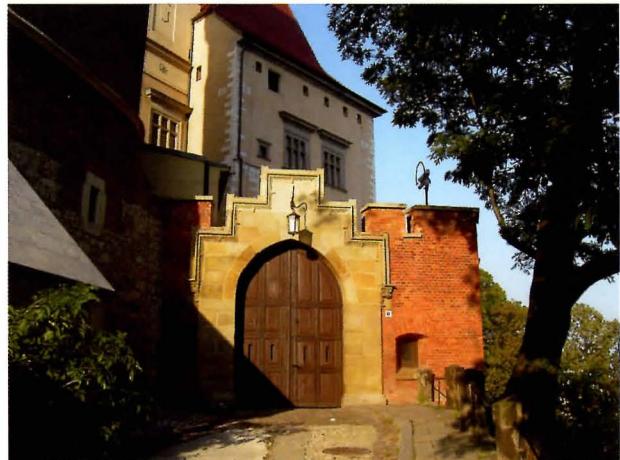

9. Žemutinės Karališkojo sodo terasos izoliavimo darbai, siekiant apsaugoti rytinę Vavelio mūrų pusę.
Insulation work in the lower terrace of the Royal Garden with the aim of protecting the east side of the Wawel walls.

konservuojant mūrus pakenkė cemento skiediniu naudojimas. Dabar restauruojant šis skiedinys visur pakeistas skiediniu, artimu originaliam. Aatsislucksniavęs paviršius kai kur tvirtintas nerūdijančiais inkarais ir mineralinio tvirtiklio injekcijomis.

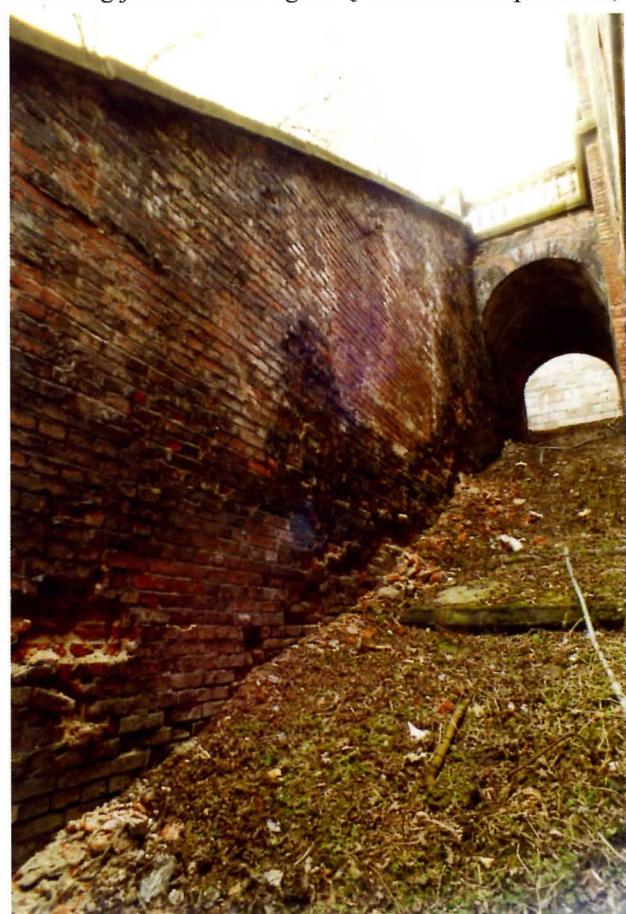
Svarbi šių darbų dalis buvo XVIII a. šaudymo angų atmūrijimas. Architektūriniai tyrimai parodė ant sienų buvus spalvoto tinko sluoksnį, tačiau jo atkurti nepavyko. Todėl buvo nutarta eksponuoti atidengtą sienų mūrą. Pritaikytas specialus gynybinų mūrų apsaugos nuo iš vidaus besisunkiančios drėgmės metodas, uždengiant terasų paviršių geomembrana ir įrengiant drenažą. (9 pav.) Kadangi šioje fortifikacijų vietoje vyrauja XIX a. pastatyti mūrai, buvo atstatyti XIX a. vartai prie Lubrankos bokšto. (10 pav.)

Pats vertingiausias XIX a. fortifikacijų elementas Vavelyje yra bastėja (*capponiera*), pastatytą žemiau Kurza Stopkos bokšto. Bastėja kartu su vartais ir fosa beveik išlaikė originalią formą ir daugumą elementų (šaudymo angų langines, grotas, medines dalis, įdomią skliautų konstrukciją). Todėl buvo nutarta, kad bastėja turi būti pripažinta gynybinės architektūros rezervatu. Tai nulémē

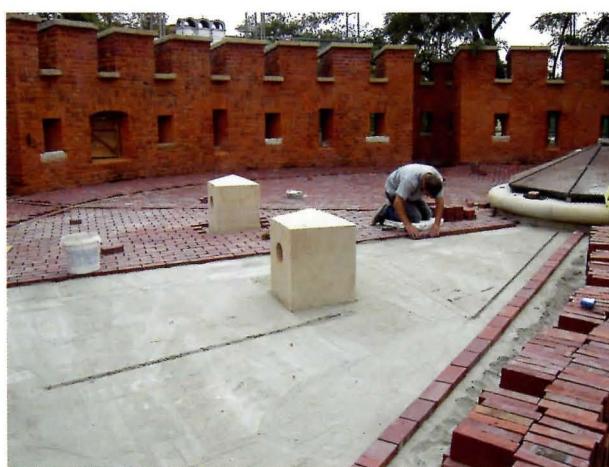

10. XIX a. vartai greta Lubrankos bokšto po konservavimo ir vainikuojančios dalies segmento atkūrimo.
The nineteenth-century gates near Lubranka Tower after preservation and the recreation of a segment of the parapet.

šio statinio konservavimo programą. Svarbiausias uždavinas buvo išspręsti drėgmės pašalinimo klausimus. Bastėjos terasa buvo apsaugota specialiu izoliaciniu sluoksniu. (11 pav.) Kartu buvo suremontuotas kelias nuo bastėjos į vartus prie Lubrankos bokšto. Užkonservuoti latakai kelkraštyje, o neišlikusi važiuojamosios dalies danga atkurta remiantis XIX a. taikytomis austrių technologijomis. Atsižvelgiant į šiandieninius poreikius,

11. Darbai bastėjos terasoje greta Kurza Stopka bokšto – plytinio grindinio klojimas ant naujo izoliacijos sluoksnio.
Work on the bastion's terrace near Kurza Stopka Tower: laying brick paving on a new insulation layer.

13. Lubrankos bokšto stogelio vidinė konstrukcija statybų metu (2002 m.).
The internal construction of the Lubranka Tower's roof during its construction (2002).

medinis pakeliamasis tiltas priešais vartus negalėjo būti atkurtas, tad jo konstrukcijos pagal išlikusius piešinius buvo padarytos iš gelžbetonio. Šiuos darbus pagal inžinieriaus dr. S. Karczmarczyko projektą 2003 m. atliko amatininkų bendrovė „Budmet“ iš Krouvos.

2001 m. buvo atliki apmūrytos fosos priešais Herbų vartus remonto ir konservavimo darbai. (12 pav.) Silpnas XIX a. plytų mūras buvo ištrupėjės ir suskileš. Prie pat mūro buvo padarytos gelžbetonio konstrukcijos, o fosos nuolydis stabilizuotas panaudojant geotekstile ir geotinklelių, mūras sutvirtintas, kad atlaikytų grunto spaudimą.

14. Senatorių bokštas („Baszta Senatorska“, Lubranka) užbaigus konservavimo darbus 2003 m.
The Senators' Tower (Baszta Senatorska, Lubranka) after the completion of the preservation work in 2003.

Deja, nevisiškai pavyko išvengti vandens nuotekų iš lietaus kanalo virš mūro sienos. Pagal šių eilučių autoriaus projektą 2005–2006 m. buvo atnaujintas kelias į Vavelio pilį, vedęs pro Herbų vartus, išsaugant XX a. trečiojo dešimtmečio kompoziciją, bet panaudojant kelio dangos sutvirtinimą geotekstile.

Dauguma minėtų konservavimo priemonių yra nematomos lankytojams. (13 pav.) Lubrankos bokšto vainikuojančios dalies pakeitimas – geriausiai matomas pastarųjų metų restauravimo efektas. Šis bokštas buvo keletą kartų perdirbtas XIX ir XX a., vietoje nuolaidaus stogo jo viršūnėje atsirado plokščias terasinis stogas. Dėl to nuolat drėko bokšto mūrai. Stogo formos atkūrimas vyko pagal tokią pačią metodiką, kokią naudojo Z. Hendelis. Projekta pateikė P. Stepievičius ir dr. S. Karczmarczykas, darbus vykdė firma „AC Konserwacja Zabytków“. Stogo išorė buvo atkurtta remiantis XVIII ir XIX a. sandūros ikonografija, vidinės konstrukcijos – plieninės, modernios, nes duomenų apie senąją konstrukciją nebuvo. (14 pav.) Kartu bokšto išorėje iš vakarų pusės, remiantis 1913 m. detaliais inventorizacijos duomenimis, buvo atkurtas išsikišimas, sunaikintas Antrojo pasaulinio karo metais.

2003 m. balandį pagal tą pačią autorių projektą vykdant Sandomiežo bokšto konservavimą taip pat nutarta leisti nedideles neišlikusių elementų rekonstrukcijas (šaudymo angų išsikišimų, IV aukšto galeriją), taip pat – nesant jokių istorinių šaltinių – šiuolaikinių instaliacijų projektus (laiptai šiaurinėje bokšto pusėje, leidžiantys pasiekti aukštutinius bokšto aukštus). Svarbiausia buvo

15. Sandomiežo bokštas („Baszta Sandomierska“) po konservavimo darbų užbaigtų 2004 m.
The Sandomierz Tower (Baszta Sandomierska) after the completion of the preservation work in 2004.

16. Patalpa Sandomiežo bokšto V aukšte, būklė po laiptinės ir lubų konservavimo ir atkūrimo darbų.

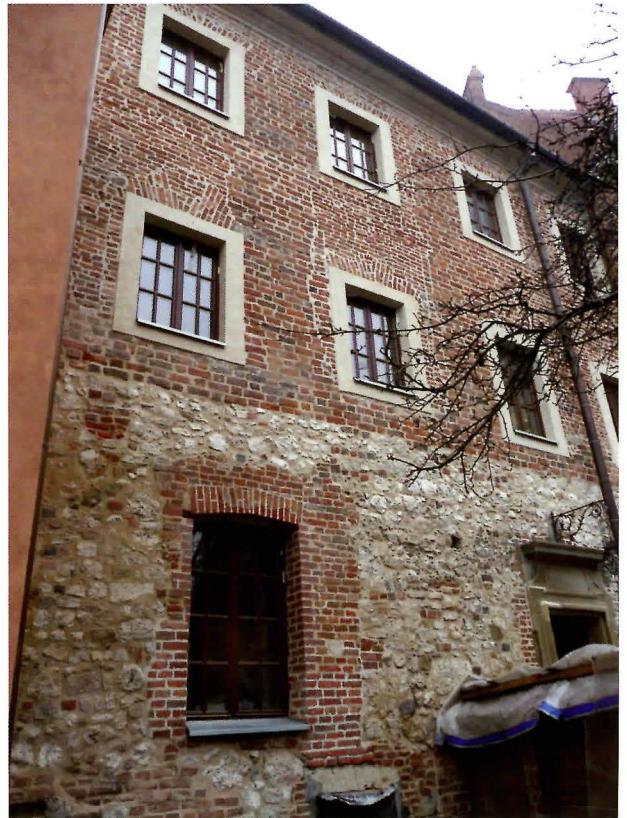
The condition of a fifth floor room of Sandomierz Tower after preservation and the recreation of the stairs and ceiling.

harmoningai suderinti naujai suprojektuotus elementus su bokšto architektūra. Perdangos ir laiptai bokšto viduje neimituoją senovės, čia panaudotos plieninės konstrukcijos ir klijuota mediena. (15, 16 pav.)

Žemutinės pilies statiniai

Iš XIX a. statinių didžiausią vertę turi pastatas Nr. 7. (17 pav.) Jis pastatytas sujungus tris gotikinius rūmus: karalienės Sofijos namą, Olešnickio rezidenciją, vadinamą „Pinčovu“, ir Jano Hinčos iš Rogovo rezidenciją. Kelerius metus tėsesi tyrimai ir atnaujinimo projekto rengimas (autorius – architektas Wojciech Koziołas su grupe), o 2005 m. pradėti darbai, kuriais planuojama, išsaugant dabartinę pastato formą, išryškinti jo kilmę ir susiskaidymą į tris gotikinius pastatus. Patalpų sistema, susiklosčiusi XVIII a. pradžioje, išsaugoma eksponuojant ankstesnius elementus (ypač vertingi hipokausto šildymo įrenginiai Olešnickio rūmuose – pirmas toks objektas Krokuvoje). (18 pav.) Autentiški reliktai bus prieinami lankytojams, nes dalis rūsių ir pirmas aukštasis įrengiami kaip muziejinė ekspozicija. Pastato restauracijos darbai turi būti užbaigtai 2009 m.

Kiti pilies statiniai, įtraukti į konservavimo programą, – tai pastatas Nr. 9, likęs iš austrių arklidžių komplekso, nepaminklinis, tačiau naudingas praktinėms muziejaus reikmėms. (19 pav.) Pastatas Nr. 5 – senosios rūmų virtuvės ir kita ūkinė dalis – susiformavęs 1918 m. pagal A. Szyszko-Bohuszo projektą, keletą kartų nesėkminges perdirbtas 1940–1943 m., disonavo su istorine aplinka. 2003 m. konservavimo komisija nutarė, kad sugrąžinti XVIII a. pabaigos padėtį yra nerealu dėl duomenų trūkumo. Atsižvelgiant į praktinį pastato naudingumą (jame yra restauravimo dirbtuvės) ji reikia remontuoti, estetiskai koreguoti, pritaikyti jo išvaizdą prie istorinio aplinkinių statinių pobūdžio. Darbai vyko 2004–2007 m. Projektus parengė dr. architektas Janas Wranas ir straipsnio autorius bei architektė Maria Kowalczyk su grupe. Darant nedideles korektūras pavyko surasti harmoningą pastato derinį su aplinka. (20 pav.)

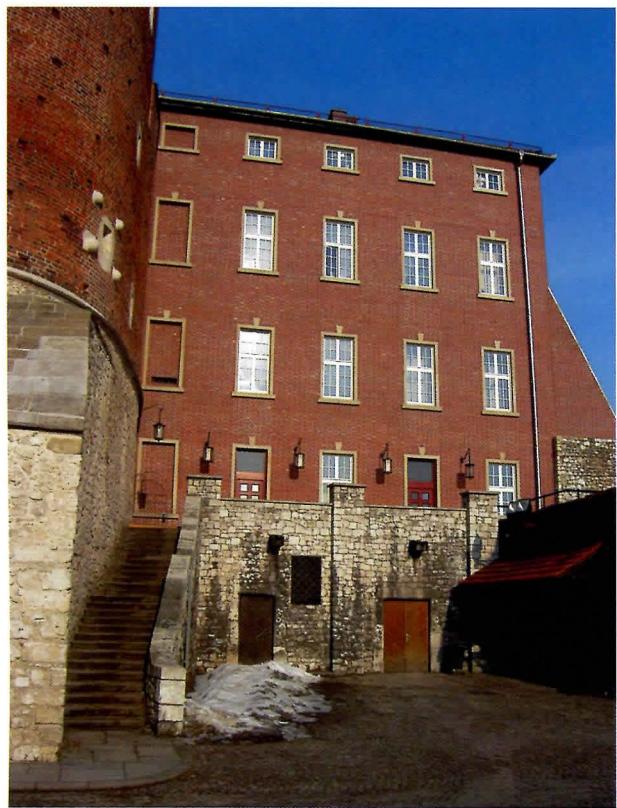
17. Pastato Nr. 7 fasado fragmentas prieš konservavimo darbų pabaigą 2007 m. Eksponuojamas gotikinis mūras.

A segment of the façade of building 7 prior to the completion of the restoration work in 2007. The Gothic masonry is displayed.

18. Hipokausto liekanos pastate Nr. 7. Būklė po konservavimo.

The remains of the hypocaust in building 7 and its condition after preservation.

19. Pietinis pastato Nr. 9 fasadas po konservavimo ir remonto darbų.
The south faēade of building 9 after the preservation and repair work.

20. Pietinis pastato Nr. 5 korpusas po konservavimo darbų, apatinėje juosteje matyti autentiškas ir atkurtas gynybinės sienos mūras.
The south wing of building 5 after the preservation work. The authentic and restored masonry of the defensive wall is visible in the bottom strip.

Vavelio katedra

To paties fondo lėšomis buvo finansuojami konservavimo darbai Vavelio katedroje. 1992–1993 m. konservuoti barokiniai Katedrą juosiančio aptvaro vartai (vadovavo P. Stępieńis). (21 pav.) Likusią aptvaro dalį vėliau konservavo firma „Rachtan Art Restauro“. Ši firma 1993–2001 m. atnaujino visą Katedros fasadą, vikariatą (pastatas Nr. 3). Firma „Konserwacja Zabytków“ restauravo Katedros muziejaus išorę (pastatas Nr. 2). Katedros viduje buvo restauruotas šv. Stanislovo altorius ir sidabrinis sarkofagas bei Didysis altorius. Svarbiausi konservavimo darbai vyko koplyčiose: Šv. Kryžiaus, Žygimantų ir Švč. Mergelės Marijos (Stepono Batoro).

1996–2001 m. vadovaujant prof. Władysławui Zalewskiui buvo atliktas bizantiškojo stiliaus tapybos konservavimas Šv. Kryžiaus koplyčioje. (22 pav.) Pirmą kartą šios freskos buvo konservuotos 1870–1872 m. (Izidorius Jabłoński), bet tą kartą darbą kritiškai įvertino Alois Rieglis, tuometinis generalinis konservatorius Austrijos–Vengrijos imperijoje. 1903–1905 m. (vadovavo J. Makarewiczius) ir 1947–1953 m. (vadovavo R. Kozłowski) bandyta pataisyti ankstesnio konservavimo rezultatus, tačiau nors estetinis vaizdas kiek pagerėjo, technologinės problemas dar pagilėjo. Todėl dabar nutarta pašalinti vias ankstesnes rekonstrukcijas, atidengti ir išsaugoti originalą, iš naujo atkuriant trūkstamas dalis.

Labai sudėtingas darbas buvo Žygimantų koplyčios interjero konservavimas (atliktas 2001–2004 m. vadovaujant prof. I. Płuskiui). (23 pav.) Technologinių problemų iškilo šalinant antrinius užtapyimus ant nepaprastai subtilaus reljefinio dekoro, padaryto iš smiltainio. Jas išsprendė lazerio panaudojimas. Atkurti reljefinio dekoro trūkumus padėjo specialios sudėties glaistos, sukurtas pagal Krokuvos kalnų akademijos receptūrą. Konservavimo darbų metu surinkta naujos informacijos apie koplyčią, nustatyta, kad jos elipsės formos kupolas priklauso drąsioms Bartolomeo Berrecci inovacijoms.

Stepono Batoro koplyčia vienintelė buvo apgrauta per 1945 m. bombardavimą. Pokario restauravimą jau reikėjo revizuoti, tai atliktą 2005–2007 m. vadovaujant prof. I. Płuskiui ir prof. W. Zalewskiui. Atidengti karaliaus Jogailos laikų bizantinės tapybos likučiai nebuvo anksčiau žinomi. Stengtasi eksponuoti XVI a. pabaigos Kasparo Kurčos manieristinę tapybą. (24 pav.) Buvo konservuotas Santi Gucci sukurtas Stepono Batoro antkapis.

Prie naujausių Katedroje atliktų darbų priklauso: XV a. tapybos senojoje Šv. Kūdikelių koplyčioje, romaninės šv. Leonardo kriptos kartu su karališkaisiais sarkofagais konservavimas (vadovas prof. I. Płuskis). Pastarasis objektas tapo platesnės – karališkųjų palaidojimų konservavimo programos dalimi. Katedros kriptose vykdoma ilgalaikė klimatinių sąlygų stebėsena.

Tolesnių darbų perspektyvos

Iki 2008 m. igyvendinta didelė dalis 1990 m. programos. Fortifikacijų dalyje liko vadinamasis Piktadarių bokštas (Baszta Złodziejska), Lubrankos bokšto vidus, bastėja, šiaurės vakarų ir pietų gynybinių mūrų fragmentai. Būtina remontuoti kai kuriuos tarnybinius pilies pastatus (Nr. 8), visą išorės kiemą ir

21. Pietiniai Vavelio katedros vartai ir Žygimantų koplyčia, būklė po konservavimo.

The condition of the Sigismund Chapel and the south gates of Wawel Cathedral after preservation.

22. Tapybinis Šv. Kryžiaus koplyčios skliautų dekoras po konservavimo darbų 1996–2001 m.

The painted décor of the vaults of the Holy Cross Chapel after the preservation work during 1996–2001.

23. Konservavimo darbai Žygimantų koplyčioje 2001–2004 m.

The preservation work in the Sigismund Chapel, 2001–2004.

24. XVI a. freskos fragmentas, atidengtas konservavimo darbų metu Stepono Batoro koplyčioje (2005–2007 m.).

A segment of the sixteenth-century fresco uncovered in the Stephen Báthory Chapel during the preservation work (2005–2007).

privažiavimą nuo Bernardinų vartų, modernizuoti požeminius tinklus. Rūmuose remonto laukia Valstybinio archyvo patalpos, turės būti plečiama lobyno ekspozicija ir ginklinė. Planuojama atkurti žemutinį sodą, rytų šlaito fortifikacijas ir terasą iš šiaurės pusės.

2007 m. sukurtas bendras projektas su miesto valdžia dėl Vavelio pilies nuotekų modernizavimo. Jis susietas su viso kalno iluminacija. Projektas, sukurtas dirbtuvėje „AKG-Architektura Krajobrazu“, numato sutvarkyti kalno šlaitų želdynus, pažeminti Papilio gatvės (Podzamcze) lygi

toje vietoje, kur prasideda kelias į Herbų vartus. Projekte numatyti pilies kalno apšvietimo punktai iš miesto.

Numatoma, kad galutinai Vavelio pilies kompleksas galėtų būti restauruotas 2015 m. Tai nebus visų konservavimo darbų Vaveliye pabaiga. Neegzistuoja amžinas objekto užkonservavimas, paminklus reikia prižiūrėti nuolat, todėl iš tiesų konservavimo ir remonto darbai Vaveliye nenutrūks.

Iliustracijas fotografas Piotras Stępień.

Santrauką parengė B. R. Vitkauskienė

Piotr M. Stępień

The Preservation of the Architectural Complex on Wawel Hill Since 1990

Summary

Since 1995 the article's author has managed the preservation work at Krakow's Wawel Castle. In his article he surveys the preservation work on the structures of Wawel Castle since 1990. Although the castle was put in order during the early twentieth century, later, after the Second World War, many of structures and much of the infrastructure needed to be put in order again. The author's main thought is that preservation does not exist forever and historical structures require constant management and supervision. A long-term castle preservation programme, which encompasses both the structures belonging to the state and those belonging to the church, was created in 1990. The programme foresaw the correction of erroneously created elements when Adolf Szyszko-Bohusz was in charge in the early twentieth century. In realising the programme, the work at the Royal Palace had the highest priority. The most important and most difficult tasks were as follows: the Renaissance paintings in the east building and the gate, 30 carved heads on the ceiling of the Envoys' Room, the leather wall coverings in the halls of the narrow building and the Kurza Stopka tower, and the Gothic and Renaissance stone portals. During 1992–1994 restorers uncovered the original Renaissance frieze painting and recreated the missing parts on the basis of analogous elements. The early twentieth-century overpaint was removed and the original wooden beam ceiling preserved. The paintings in the palace's gate were strengthened in 1998. In 1993 Professors Ireneusz Płuski and Mariana Paciorka restored 30 carved Renaissance heads (called Wawel heads) in the Envoys' Room. During 1994–1996 the leather wall coverings created in Venice in the first half of the eighteenth century were preserved for the first time. They came to Wawel Castle from Moritzburg Castle through the efforts of Szyszko-Bohusz. At that time they were preserved by Wacław Szymborski, who transferred the coverings onto a linen backing. In preserving Szymborski's arrangement, the leather was preserved using Szymborski's old tools to restore the lost material and to transfer and stretch the coverings anew. Under the direction of Piotr Stępień the unique stone portal details were preserved. The pristine painting and fragile Pińczów sandstone surfaces were preserved. During 1994–

2000 the palace façades were preserved and new architectural masonry research was conducted in performing this work. Dust and acid rain have caused the deterioration of the columns in the courtyard arcades. The replacement of the courtyard paving was also foreseen in the courtyard preservation programme. The archaeological investigation that was conducted showed that the sixteenth – eighteenth-century courtyard was paved with sandstone. In restoring the courtyard, all the wiring was replaced, the remains of the brick icehouses were preserved, and Crema Rosalia marble from Bilecik, Turkey was used to pave the courtyard.

One of the more important tasks foreseen in the programme was the recreation of the royal gardens. The most material was collected about the garden located near the east building of the palace. Under the direction of Dr. Zbigniew Pianowski and Dr. Janusz Firlet an archaeological and architectural investigation was conducted in 1999, the results of which exceeded all hopes. The stairs which joined the palace to the garden as well as the brick-paved paths were found. During 2001–2003 and 'upper garden' was recreated with wooden frames that were used for the beds and a 'lower garden' or fruit tree orchard was recreated with an arbour. But the complete recreation of the royal garden is not finished.

The Wawel fortifications are mostly eighteenth and nineteenth century defensive fortifications, the attitude towards some of which has so far been negative since they are structures left by the Austrians. During 1993–2006 the brick walls on the Vysla side were preserved by protecting them from the loss of their external surfaces, reopening the eighteenth-century firing apertures, putting the nineteenth-century bastion (capponiera) in order, and lining the fosse in front of the Coat of Arms Gate with brick. The form of the roof of the Lubranka tower, which is visible to everyone, was also altered. It was redone in accordance with the iconography from the turn of the nineteenth century. 3 fifteenth-century Gothic palaces have the greatest value of all the structures of Wawel's Lower Castle: the house of Queen Sophia, the Oleśnicki residence which is called 'Pińczów', and the residence of

Jan Hincza of Rogow. The work begun in 2005 foresaw spot-lighting each building and exhibiting the hypocaust heating equipment in the Oleśnicki palace (which is the only such object in Krakow). The other buildings, i.e. nos. 5 and 9, have not been made monuments as they were built in the mid-nineteenth century and altered during 1940–1943. In 2003 the preservation commission decided that restoring the eighteenth-century appearance of these buildings was unrealistic and decided to only repair and aesthetically correct them. The work was accomplished during 2004–2007 in accordance with the projects of Dr. Jan Wran, Architect Maria Kowalczyk, and the article's author.

As has been mentioned, the programme also included Wawel Cathedral. In 1993 the Baroque gate (under the direction of Stępień), the exterior of the museum building, the altar and silver sarcophagus of St. Stanislaw, and the Great Altar were preserved. The most important preservation work took place in 3 chapels: during 1996–2001 under the direction of Prof. Władysław Zalewski the preservation of the Byzantine style painting in the Sacred Cross

Chapel was carried out, the previous reconstructions were eliminated, and the original uncovered. During 2001–2004 interior preservation work was carried out in Sigismund's Chapel (under the direction of Prof. Płuski), with lasers being used to eliminate the overpaint while the defects in the décor were restored using special spackle and during 2005–2007 the Stephen Báthory Chapel, which was partially destroyed in 1945, was restored, the remains of the Byzantine style paintings were found, and the Báthory gravestone that has been created by Santi Gucci was restored. Of the latest work performed in the cathedral's crypts, the preservation of the fifteenth-century painting in the chapel of the Holy Infant and of the sarcophagi in the Romanesque crypt of St. Leonard should be mentioned. The long-term monitoring of the climatic conditions is being conducted in the cathedral's crypts.

The greater part of the programme approved in 1990 has been realised by 2008. It is expected that the Wawel Castle complex should be completely restored by 2015 but minor repair work will be regularly carried out at Wawel.

¹ Zob. m.in. **F. Fuchs**, „Z historii odnowienia wawelskiego zamku 1905-1939“, *Biblioteka Wawelska I*, Kraków 1962 s. 76 ir passim.; **P. Detloff, M. Fabiański, A. Fischinger**, *Zamek Królewski na Wawelu – sto lat odnowy (1905-2005)*, Kraków 2005; **P. Stępień**, „Rekonstrukcja i kreacja w odnowie zamku na Wawelu“, *Ochrona Zabytków*, 2007, nr. 2.

² **A. Fischinger**, „Zarys programu całosciowego odnowienia i konserwacji zabytków wzgórza wawelskiego do r. 2000“, *Biuletyn SKOZK*, 1992, nr 34, s. 52-55.

³ **A. Fischinger**, „Zarys programu...“, s. 59-60.

⁴ **A. Fischinger**, „Zarys programu...“.

⁵ Nazwa „zamek na Wawelu” używana jest zarówno w odniesieniu do całego zespołu zabudowy Wzgórza Wawelskiego, jak też na oznaczenie właściwej rezydencji królewskiej położonej w jego wschodniej części; dla uniknięcia nieporozumień w niniejszym artykule tą właściwą rezydencję nazywam, podobnie jak wielu autorów, „pałacem królewskim”.

⁶ AC Konserwacja Zabytków, Dokumentacja powykonawcza prac konserwatorskich 1992-1994 w sali Poselskiej, Turniejowej i Pod Przeglądem Wojsk, Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

⁷ R. Rolewicz, Dokumentacja powykonawcza prac prowadzonych w latach 1993-1995 w komnatach pierwszego piętra wschodniego skrzydła zamku królewskiego na Wawelu, Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

⁸ AC Konserwacja Zabytków, Dokumentacja powykonawcza prac konserwatorskich przy fryzie podstropowym w sali nr 250 skrzydła zachodniego zamku na Wawelu, Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

⁹ I. Płuska, R. Leszczyńska, Konserwacja drewnianych polichromowanych głów ze stropu kasetonowego sali Poselskiej na Wawelu, 1993, Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

¹⁰ **P. Stępień**, „Konserwacja portalów gotycko-renesansowych we wnętrzach zamku na Wawelu“, *Ochrona Zabytków*, 1995, nr 3-4, s. 299-310.

¹¹ Projekt i dokumentacja powykonawcza prac w Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

¹² **P. Stępień**, „Badania architektoniczne elewacji zamku na Wawelu“, *Studia Waweliana*, 2001, t. IX/X, s. 129-192.

¹³ **St. Karczmarczyk**, „Analiza bezpieczeństwa historycznych krużganków“, *Inżynierijne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*. IV Konferencja Naukowo-Techniczna REW-INŻ.'98, Kraków, 21-23.05.1998, t. II, s. 11.

¹⁴ Dokumentacja prac prowadzonych przez firmy AC Konserwacja Zabytków i PKZ-Wawel, Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu; podstawowe prace wykonano w latach 1992-1993, a uzupełniające – w 2004 r.

¹⁵ **P. Stępień**, „Piwnica pod dziedzińcem arkadowym“, *Renowacje i Zabytki*, 2000, nr. 3, s. 26-29.

¹⁶ **J. Smołski**, „Rekonstrukcja nawierzchni dziedzińca arkadowego (1993-2000)“, *Renowacje i Zabytki*, 2000, nr. 3, s. 40-46.

¹⁷ **J. Mierzwa, S. Karczmarczyk**, „Problemy doboru i użytkowania nawierzchni z kamienia wapiennego na przykładzie dziedzińca arkadowego na Wawelu“, *Inżynierijne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*. VI Konferencja Naukowo-Techniczna REW-INŻ., 2004, s. 171-178.

¹⁸ Zob. **W. Niewalda, H. Rojkowska**, „Fortyfikacje kleszczowe Wawelu. Badania architektoniczne elewacji zewnętrznych“, *Studia Waweliana*, 1996, t. V, s. 109-120.

¹⁹ **St. Karczmarczyk, P. Stępień**, „Konserwacja baszty Lubranki na Wawelu“, *Inżynierijne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*, VI Konferencja Naukowo-Techniczna „REW-INŻ. 2004“, Kraków 2004, t. 2, s. 105 – 116; **P. Stępień**, „Badania i konserwacja baszty Lubranki“, *Studia Waweliana*, 2007, t. XIII, s. 5-40.

²⁰ **P. Stępień, St. Karczmarczyk, W. Bereza**, „Problemy konserwatorskie i technologiczne rewitalizacji baszty Sandomierskiej na Wawelu“, *Inżynierijne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*, VI Konferencja Naukowo-Techniczna „REW-INŻ. 2004“, Kraków, 2004.

²¹ **P. Stępień, R. Kozłowski, J. Magiera**, „Problemy konserwacji obiektów architektonicznych z dolomitu na przykładzie barokowych bram w ogrodzeniu Katedry Wawelskiej“, *Ochrona Zabytków*, 1993, t. 4, s. 338-346.

²² **A. Mamoń**, „Malowidła bizantyńsko-ruskie w kaplicy Świętokrzyskiej katedry Wawelskiej. Budowa technologiczna, stan zachowania i postępowanie konserwatorskie na podstawie prac prowadzonych w latach 1998-2001“, *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dziel Sztuki*, 2003, t. 1-2 (52-53).

²³ **I. Płuska, A. Mamoń**, „Konserwacja kaplicy Zygmuntowskiej przy katedrze wawelskiej“, *Renowacje i Zabytki*, 2005, nr. 1, s. 101-118.

²⁴ Dokumentacja powykonawcza prac w Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

²⁵ Zob. m.in. ks. **J. A. Nowobilski**, „Prace konserwatorskie w Katedrze na Wawelu w ostatnim dziesięcioleciu“, *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego*, 1996, nr. 4, s. 29-48.

²⁶ Reikia pridurti, kad Lenkijoje nuo XIX a. susiklostė tvirtos architektūros paveldo restauravimo ir konservavimo tradicijos. Vykdant šiuos darbus remiamasi moksliniais tyrimais ir vadovaujamas griežtomis metodikomis, kurių esmė – nepažeisti autentiškumo atkuriant ar pritaikant vertybę. Šis straipsnis kaip tik ir parodo lenkų restauratorių ir paveldosaugininkų kaip konservavimo specialistų požiūrį į savo kultūros paveldą. (Red. pastaba)